

TÁRSADALOMTÖRTÉNET ÉS TOTÁLIS TÖRTÉNET

(*Journal of Social History*, 1976/2. 237–246.)

Veszélyes vállalkozás a „társadalomtörténet természetéről” írni. Minden ilyen értelmű korábbi megnyilatkozás gyakorlatilag buzdítással vagy elítéléssel járt; az a feltevés azonban, hogy lehetséges az egyezés, mindenkor megdőlt, azok az eszmények vagy modellek pedig, melyeket a történészek diákjaik előtt felvázoltak, gyorsan feledésbe merültek. Én személy szerint senkit sem akarok arra ösztökélni, hogy bizonyos módon művelje a történetírást. Úgy vélem, mindenki a saját egyéniségének megfelelő történelmet ír. Egyetértek Mommsen-el, hogy a történetírás gyakorlatát lehetetlenség megtanítani. Hiszem, hogy sokkal gyümölcsözőbb arra biztatni a fiatalokat: a saját személyiségüket, képzelőerejüket és eredetiségüket fejlesszék, ahelyett hogy követendő példákat szabjunk nekik. Az eredeti történetírás az eredeti szellem megnyilvánulása és nincs az a recept, amely megmondhatná, hogy melyik elme szüli végül meg. Mégis hasznos elemezni azokat a lehetőségeket, melyeket a társadalomtörténet az egyénnek felkínál, egyszersmind visszamenőleg áttekinteni, hogy miként is éltek e lehetőségekkel. A történész csak nyerhet tevékenységének reflektálásával, mégha közben kellemetlenül érzi is magát.

Engem nemcsak arra kértek fel, hogy kifejtsem a társadalomtörténet-írásról vallott nézeteimet, hanem hogy a saját eddigi próbálkozásaimat is értelmezsem. A megbízatás szintén rejt magában veszélyeket. Úgy tűnik, a legjobb mód, hogy megtudjuk, mit ér egy könyv, az, ha elolvassuk. Egyébként valószínűleg a történészek sem megbízhatóbb útikalauzok a maguk portáján, mint a politikusok a saját politikai tevékenységüket illetően. Mindamellett a történetírás fokozódó specializálódása nyomán egyre nehezebb megítélni a számunkra távoli területeken folyó kutatások jelentőségét. Az ember talán tartozik kollégáinak azzal, hogy rövid általános utalásokat tegyen az őt éppen foglalkoztató kérdések vonatkozásában; talán azzal is tartozik nekik, hogy a szűk egyéni érdeklődések határain túlnövő jelentőségű könyveket írjon.

A társadalomtörténet a történetírás legbecsvágyóbb formája. A becsvágy, amely éppúgy következik a frusztrációból, mint az idealizmusból,

ritkán tisztázza pontos céljait; a társadalomtörténet nem véletlenül éppen az az ága a történetírásnak, amely a legnagyobb gondban van tárgya világos körülhatárolásakor. Művelői, tevékenységüket igazolandó gyakran a *társadalom* kifejezéssel kapcsolatos kommentárokból leszűrt definíciókkal próbálkoznak. Úgy gondolom azonban, hogy ez az eljárás hibás és további zavarokhoz vezet. A *társadalom* kifejezés jelen összefüggésben inkább csak jelszó leíró jelentés nélkül.

A társadalomtörténet művelői előszeretettel tekintik magukat úttörőknek, akik nemcsak tovább szélesítik a tudás határait, de ráadásul a történetírás módszereit is átalakítják. A társadalomtörténet így válik az új történetírás szinoním fogalmává. Ez igaz is, meg nem is. Igaz, amennyiben a társadalomtörténet valóban folyton bővíti a tanulmányozásra méltónak elismert tevékenységek körét. De a kíváncsiságnak ez a hajtóereje önmagában még nagyon is hagyományos és semmiképp sem tükröz valamilyen csak a jelen századra, a ma generációjára jellemző beállítottságot és irányultságot. A társadalomtörténet messze áll attól, hogy új találmánynak legyen tekintendő. Ellenkezőleg, a szüntelen lázadás megnyilvánulása, vagy legalább is a már régóta zajló lázadás egyik kifejeződése. A forgalomban lévő magyarázatokkal szembeni elégedetlenség jut benne szóhoz, és e téren éppoly hagyományos, végtelenül ismétlődő, mint a generációk konfliktusa. Lázadásának lényegi jegye, hogy a múlt megértéséhez új kulcsokat, az események fontosságának feltárásához új eszközöket vesz igénybe. A korábbi történészekhez való viszonyában mindenkor jelen van a dezilluzionálás eleme, sőt néha a megvetés sem hiányzik; ha helyettük új bálványokat emel, rendszerint azokat is félrehajítja. A társadalomtörténet minden egyes generáció érzékenységeinek megfelelő újdonságok igénye; ilyen alapon számít mindenkor relevánsnak, modernnek és aktuálisnak.

Korábbi megnyilvánulásaiban a társadalomtörténet elsősorban a történelem demokratizálását jelentette. Tekintetét a királyokról, a politikusokról és a parlamentekről elfordítva kijelentette, hogy a többi embernek szintén van története. Voltaire mér két évszázaddal ezelőtt ezt az álláspontot vallotta. Macaulay, Michelet és Burckhardt – mások mellett – megmutatták, hogy egy évszázaddal ezelőtt hogyan művelhető az effajta történetírás. Frederick Jackson Turner már 1891-ben kifejtette: a történetírás látókörét az emberi tevékenység összes szférájára ki kellene terjeszteni. De Voltaire számára a királyok félresöpése még csak azt jelentette, hogy a hozzá hasonló „génuszok” jelentőségének a felmutatása kerülhet napirendre, a folyamatnak a többi társadalmi csoportra történő

kiterjesztése azonban legfőljebb fokozatosan ment végbe. Egyidőben a társadalomtörténet már szinte a szakszervezetek történetének felelt meg.

A következő lázadás a politikai történet egyeduralmának megtörését eredményezte. Ez a lázadás azonban nem volt igazán sikeres. G.M. Trevelyan-től származik a társadalomtörténet egyik leghatásosabb meghatározása: ő olyan történelemként definiálta, melyből hiányzik a politika. Ez a megközelítés azonban negatív jellegű, hiszen azt jelenti, hogy a társadalomtörténet a történetírás periférikus vagy pótlólagos válfaja, a szórakoztatás, sőt lényegében a könnyű szórakoztatás eltérő formája. A nagyközönség körében az iménti felfogás vált uralkodóvá és ez él ma is tovább. Ugyanakkor azok sem emelték a társadalomtörténetet a valóban önálló stúdiumok rangjára, akik ennél azért jóval fontosabbnak ítélték. S ennek az az oka, hogy a politika uralmát a gazdaságé váltotta föl. A „gazdaság- és társadalomtörténet” kifejezés lett elfogadottá, amely a kettő közötti erős szövetséget feltételezte. A szövetség alapja, de valójában a gazdaság dominanciája a marxizmus hatására vezethető vissza, jóllehet e behatást nem szabad eltúlozni sem; ti. az első gazdaságtörténészek éppen nem marxisták voltak, hanem olyanok, akikre mély benyomást tett az iparosodás növekvő súlya. Mindamelllett a társadalomtörténészek feladatukat a munkamegosztás és a termelési folyamatban elfoglalt pozíció meghatározta társadalmi csoportok elemzésében találták meg; az osztályozás tehát főként gazdasági jellegű volt. Paradox módon a marxizmus mentette meg a politikát az elfeledéstől. A marxisták mindenekelőtt a gazdasági szervezet és a politikai hatalom közötti kapcsolatok iránt érdeklődtek. Elvetették ugyan a politika primátusát, de a vele kapcsolatos érdeklődésük nem lanyhult. A politikai forradalmaknak még mindig döntő a szerepe elméletükben. Ennek megfelelően módosították a történelem időrendi periodizációját is, a társadalomtörténetnek viszont meglehetősen szűk szerepet szántak.

A társadalomtörténethez harmadik impulzus gyanánt a történetírást különálló diszciplínára szűkítő szakosodás elleni lázadás járult. A történetírás, mint szakma, 19. századi fejlődése nyomán az egykoron humanioráknak nevezett tárgyak hallgatói választásra kényszerültek az iskolákon és egyetemeken tanított különféle szakok között, melyekből csupán egyetlenre szakosodhattak. Ez a fejlemény a történetírást új testületi szellemmel vértette ugyan föl, ámde a konzervatív megszokások elburjánzásához is hozzájárult. A független szellemek szükségszerűen szembeszálltak e gyakorlattal. L. Febvre, a francia *Annales* iskola vezéralakja, lázadá-

suk értelmét ecsetelve kijelentette: több közösséget érez generációja más tudományokat űző fiatal tagjaival, mint történész társaival. Főként a társadalomtudományok vonzották a legokosabb kutatók többségét, és e tehetséges fiatal történészek inkább az új iránt lelkesedtek, ahelyett, hogy a hagyományos történetírás kitaposott ösvényét követték volna. Az első világháború végére a történelmet, mint egyetemi tárgyat, jól érzékelhető támadások érték és veszített a népszerűségéből is. Ez annál is feltűnőbb, mert a századfordulón még példátlan presztizs övezte; Oxfordban pl. az undergraduate hallgatók 1/3-a választotta a történelem szakot. Henri Berr állítása szerint a történetírás azért veszített vonzerejéből, mert elbátortalanodott az általánosításokra való hajlamában; az új akadémiai folyóiratok a csak maroknyi specialistának szóló aprólékos dolgokkal foglalkozást bátorították. Ő maga arra ösztökélte a történészeket, hogy ne zárkózzanak el a társadalomtudományok kihívása elől, kapcsolják be azokat munkájukba, olyan szakterületté alakítva ezáltal a történetírást, amely egyéb tudományok eredményeinek a szintetizálására is képessé lehet. A történetírásnak házasságra kell lépnie a pszichológiával és a szociológiával, az emberiség fejlődésére vonatkozó magyarázatokat kell kidolgoznia, amelyek a bármely társadalomtudomány által szolgáltatottnál sokkal gazdagabb tartalmúak lehetnek.

Az a gondolat, hogy a történetírás alkalmas e domináns szerep betöltésére, nem valamilyen újszerű önteltség megnyilatkozása, hanem erőfeszítés annak az előkelő helynek a visszahódítására, amelyet a történetírás a nacionalizmus korában elfoglalt. Condorcet még azt állította, hogy a történelem „a társadalom magas matematikája” és „a kormányok fiziológiája”. Mignet az *histoire philosophique*-ot (a széles általánosításokra képes történetírást) a természettudományok meghosszabbításaként, a humán tudományok par excellence kulcsaként határozta meg. A 19. század elején ezen igényeket még komolyan vették. Az európai nemzeti mozgalmak a történelmi mítoszok gyártását egyik legfőbb eszközként hasznosították, a történészek pedig vezető kormányzati posztokat töltöttek be. Különösen a századközepe Franciaországban volt így, ahol a két legsikeresebb történész, Thiers és Guizot vezette a két szembenálló pártot mindaddig, amíg más történészek, Lamartine, Louis Blanc, Tocqueville és III. Napóleon, akik többek közt jelentős történelmi munkák szerzői is, a helyükre nem léptek. A 20. században a történészek efféle igényei kevésbé teljesültek: a történelem bevonult az Akadémia falai közé. A legtöbb történész arra összpontosította energiáját, hogy szakemberként

jusson státuszához. Szakmai elismertetésüket szűk területek hozzáértőiként igyekeztek elérni. Lemondtak a filozófusi vagy a napi dolgok irányítására formálható jogigényekről. Paradox módon a történészek akkor váltak szerényebbekké, mint bármikor korábban, midőn olvasótáboruk jóval nagyobb lett, mint bármikor korábban. A tudomány népszerűsítőit a szakemberek kitagadták soraikból. S ahogy nőtt a szakemberek száma, úgy vált számukra mind könnyebbé a zárt szakmai közösségekbe burkolózás.

A történészek legtöbbször szerénységét alkalmasint az támasztotta alá, hogy a képzelőerő minden nagyszerűsége és termékenysége ellenére, amely mind hozzájárult a szakma megújulásához, a történelem valójában már nem adott sajátos világgépet, jóllehet korábban épp ez volt a hivatása. A történelem a 20. században felélte azokat a tartalékait, amelyeket sorra a közgazdaságtantól, a statisztikától, a szociológiától, az antropológiától, a földrajztudománytól és a pszichológiától vett kölcsön. Nem teljesültek szintézis alkotására irányuló ambíciói és mellékszereplő maradt. A régi hatalma ellen lázadó és a történelmi megközelítést valamikor még divatosnak gondoló, később viszont elutasító társadalomtudományok pedig még meg is alázták.

Megbukott az a törekvés, hogy a társadalomtörténet töltsen be a kutatásokat szervező központ szerepét. Febvre még úgy képzelte, hogy az interdiszciplináris munkacsoportban képviselt szakterületek új összefogásában a társadalomtörténet válhat a közvetítővé. Amikor ő és Marc Bloch az *Annales*-nak az *Annales d'histoire sociale* új címet adta, még az járt az eszükben, hogy a „társadalmi” egyike azon mellékneveknek, amely rendeltetészerűen annyi mindent jelentett az idők során, hogy végeredményben „ténylegesen semmit sem jelöl”. Ezért is szerették ezt a kifejezést. Meg akarták mutatni, hogy tanulmányaik tárgya az élet egésze. Ezzel függött össze, hogy Febvre megszerkesztett egy sok kötetes enciklopédiát a tudás teljességének összegzése céljából. De a társadalomtörténet hatóköre azóta láthatóan összezsugorodott. Febvre követői, – az ő írásaik számítanak ma a társadalomtörténet klasszikus műveinek – korántsem mutatkoztak ennyire ambiciózusnak, vagy legalábbis a társadalomtörténetet mindenkor a történetírás egyik ágazatának tekintették csupán. Így Braudel a Mediterráneumról szóló nagy munkáját három részre tagolta; az első a földrajzi „kvázi-immobil történet”, amely az ember és a környezet viszonyát taglalta; a második a voltaképpeni társadalomtörténet, melyben csoportokkal – közgazdasággal, intézményekkel és a háborúval – foglalkozott; a harma-

dik az egyének és események történetét adta elő. A három között a fő különbség az volt, hogy mindegyik eltérő időmércezt használt. Le Roy Ladurie, aki Braudel utóda lett a Collège de France-ban 1973-ban, az *Immobil történelem* címmel megtartott bemutatkozó előadásában azt mondta, hogy „sokkal inkább a közgazdaságban, a társadalmi viszonyokban és talán ennél is mélyebben a biológiai tényekben” véli megtalálni a hosszú távú történelmi mozgások motiváló erejét, „mint magában az osztályharcban”. A történelmet ezért is tekinti „az avantgard utóvédjének”, azaz: „a veszélyes felderítések feladatát mi rábizzuk a kifinomultabb tudományok kutatóira”. A történetírás a többi tudománytól inkább csak „rabol”. Elítélően szolt a régi történetírás „önimádatáról”. Az egyedüli vigaszunk, hogy a társadalomtudományoknak a történelem iránti meggyeteése „a végéhez közelít”; kezdik végre felismerni, hogy a humán tudomány nem nélkülözheti a történetiség elemét. Az igény tehát nem túlzottan nagy.

Felmerül ma a kérdés, lehet-e egyáltalán a történetírásról, mint a megismerés egyéni és különleges módjáról, önálló diszciplínaként beszélni. Annyi mindenesetre megkockáztatható, hogy a történetírászt az különíti el, hogy tárgya az emberi természet, annak teljessége az összes nézőpontból szemlélve; hogy döntőbb vonása átfogó volta, mint a múlt iránti érdeklődése. Kivált, ha elfogadjuk, hogy a történészek a múltat a jelen végett igyekeznek feltámasztani és értelmezni, céljuk a múltat alakító összes tényező mának szolt tudatosítása. Nyilvánvaló, hogy a történetírás jóval átfogóbb szakterület, mint a közgazdaságtan vagy a pszichológia, hiszen az utóbbiak az emberi tevékenység legfölyjebb bizonyos oldalaival foglalkoznak. De definitíve az antropológia is az ember tudománya, és a filozófia szintén átfogja a tudás egészét. A gyakorlatban viszont kevés az a történész és persze az az antropológus vagy filozófus úgyszintén, aki túllép a részletek tanulmányozásán. A történelem esetében ez már szinte nem is lehetséges, föly mert túl sok a felhalmozott információ; nincs az a történész, aki valóban képes lenne áttekinteni mindazt, amit az ember csinál. Éppen ezért helytelen különbséget tenni a történelem és a többi tudomány között eszményeik ismerve alapján, hanem inkább aszerint, hogy ténylegesen mit végeznek. Ezen az alapon nyilvánvalóan mindegyik szóbanforgó tudományszakban van legalább is néhány ember, akiknek a munkája nagyon hasonló.

Bárki mondhatná, hogy a történészeket a részletek önmagukért való szeretete, az egyének, események, véletlenek iránti kitüntetö figyelem vá-

lasztja el a társadalomtudósoktól és az, hogy az élet komplexitásának ábrázolása során kimutatják, mennyire lehetetlen a változatok mindegyikéről számot adni. A társadalomtudósok ezzel szemben mindig arra törekednek, hogy adataikat egy rendszer keretében értelmezzék. A valóságban viszont a történészek e téren is szabálytalanabbak, hogysen lehetővé tenének effajta általánosítást; vannak ti. olyan történészek is, akik abban hisznek, hogy adataikat rendszerbe tudják foglalni, mint ahogy vannak empirikus antropológusok, akik viszont törzseik sajátosságai minden egyes részletének a rögzítésében lelik kedvüket, alig érdeklődven aziránt, hogy vajon mindez együtt mit is bizonyít. A különféle diszciplínák művelőit időnként csak a használt szaknyelvi zsargon különbözteti meg egymástól. A zsargon biztosítja kollégáik körében a tekintélyüket. Valószínűtlen, hogy ez a szüklátóköroség gyorsan levetkőzné a lojalitás kötelékeit, viszonyt elhomályosítja azt a tényt, hogy a humán tudományok művelőit kétségkívül precízebben oszthatjuk föl vérmérsékletük és látóköruk, mint a fiatalon megszerzett felkészültség alapján. A nyelv, amelyet beszélnek, kifejezhet ugyan némi nacionalizmust, de nem ez bennük a legfontosabb.

Magán a történetíráson belül a társadalomtörténészek megszokottan a legnyitottabbak a társadalomtudományi gondolatok iránt, jóllehet ma már ez alig érvényes. Létezik már „új” politikai történetírás, amelyik van annyira kvantitatív és társadalmi orientáltságú, mint a történetírás bármely más formája. A diplomáciatörténet is eljutott oda, hogy magába olvassza a közvélemény, a mentalitások, a nemzetközi kapcsolatok legfrissebb elméleti kérdésfölvetéseit. A tudománytörténet a gondolatot és a cselekedetet egyre tágabb perspektívában szemléli. A népesedéstörténet erősen matematizálódott. A történetírás minden ágában, így a társadalomtörténészek körében is akadnak persze olyanok, akiket munkájuk során alig izgatják ezek az új, szokatlan gondolatok. Egyetlen terület sem vindikálhatja többé magának az újítás monopóliumát.

Nekem tehát úgy tünik, hogy nincs értelme határt vonni a történészek közé vagy túl szigorúan megkülönböztetni a moderneket és a tradicionálisokat egymástól. Egyikükkel óhatatlanul könnyebb a dolgunk, mint a másikkal, hamarabb szót értünk vele és a hasonló területen dolgozók között szűkebb a tudatlanságból fakadó szakadék. Esetemben mindez legalábbis még jobban tudatosítja a szüklátóköroséget, melyet a képzés és a szemléletmód kényszerít rám. Személye válogatja, hogy legyőzhető-e ez a kényszer. De a pusztán az ismeretanyag tömegéből következő kikerül-

hetetlen gátak mindig is fennmaradnak. A történészek közötti legfontosabb különbség talán abból fakad, hogy ki hogyan képes e problémával megbirkózni. Kategorizálásuk inkább megoldható a történetírás művelésének motívumai, mint a vizsgált múlt kitüntetett oldala nyomán; eszerint három fő típusukról beszélhetünk: a szisztematikus, a személyes és a társadalomtörténészekről (a *társadalom* itt újfent más jelentésben szerepel). „Szisztematikus” az a történész, aki a múltban főként szabályszerűségek után kutat és aki a jelen folyamataira keresi a magyarázatot. Néhány szocialista történész számítható ide. E célok megvalósítására indították útjára a *Journal of Socialist History* című folyóiratot. „Személyes” történész az, akit a szeretet, a személyes öröm vezet a múlttól írván. Richard Cobb *Second Identity* című műve a legjobb iskolapélda arra, hogy mit jelent ez valójában. Igen gyakori, hogy az illető az írásban is kedvét leli, a történetírást pedig elsősorban kreatív, irodalmi tevékenységként éli meg. A társadalomtörténész ezzel szemben – bár azonnal konstatálható, hogy e kategóriák könnyen és rendszerint átfedik egymást – a történetírásban társadalmi tevékenységre lel, beleértve a tanítást, a szakmába tartozást, a csoportmunkát, a többi történésszel és egyéb tudománnyal való kapcsolatát. A legtöbb történész persze rendelkezik mind a három típus egy-egy vonásával, csak a hangsúlyok mások. A mondottak szem előtt tartása segítheti a történészt annak tudatosításában, hogy ha pl. a történeti kutatás zömében csoportmunka jellegű, érthetetlen, hogy oly kevés a tervezés és az együttműködés köztük; vagy ha a történeti kutatómunka 19. századi értelemben vett filozofálgatás, meglepően kevesen hajlandók ezt nyíltan kimondani.

Nekem ezért úgy tűnik, hogy a társadalomtörténet, épp a sikerei következtében, változatos eredményei közepette némileg utat veszített. Bizonyos szempontból továbbra is az örökölt hagyományok rabja. Saját tevékenykedésem egyes vonatkozásokban e helyzet tükröződése. Nincs itt tér annak maradéktalan kifejtésére, amivel legújabb könyvemben¹ próbálkoztam, s ami néhány sorban aligha összegezhető. Ezért csak röviden utalok követett céljaim egyikére-másikára, azokra, melyeknek a társadalomtörténet szempontjából különösen nagy a jelentőségük. Elsőként is igyekeztem megtömi az evolucionista gondolkodás és a történelem időrendi megközelítésének az egyeduralmát. Azt szokás mondani, hogy az idő maradt meg egyedüli tényezőként, mely a történelemet a többi tudóstól megkülönbözteti. Én talán túlságosan is tudatában vagyok a történetírás szubjektivitásának, a történész múlthoz fordulását befolyásoló mai

szempontoknak, hogysem makacsul ragaszkodjam múlt és jelen határozott elválasztásához. Túlzottan is elismerem a történeti hatások továbbélését, hogysem lehetségesnek érzem időrendi választóvonalak meghúzását, legfeljebb csak vázlatosan. A „periodizáció” folytonosan átértékelődik azzal együtt, hogy a történész képzelete és látóköre megváltozik. Braudel durván három sebességre igyekezett felosztani a történelmi időt. Szükségyszerű, hogy további vizsgálat nyomán tovább darabolódjék és minden egyes tevékenységről kimutassák a változás csak rá jellemző ritmusát. Az idő mindaddig a hatalmában tartja a történészeket, amíg a változás áll érdeklődésük homlokterében; a 19. század közepén a biológiából kölcsönzött evolucionista eszme azonban ma már alig áll meg a lábán. A változást én az élet csupán egyik oldalaként értékelem, amely a vizsgálandók legfőbb egyike. Feltámaszthatjuk a múltat, de még inkább megmutathatjuk, hogy ténylegesen ma is elevenen él.

Divatban van manapság olyan „fogalmi konstrukciók” keresése, melyeken át a történeti problémák szemlélhetők: különösen kedves eljárása ez azoknak, akik a történetírást más tudományok cselédjeként kezelik; én viszont hiszek abban, hogy a célunknak megfelelő elméletet mi magunk munkálhatjuk ki. Ez az egyéni megközelítés egyediségének a helyes felismeréséből következő probléma. Céлом személy szerint nem az volt, hogy a történelmet az események és a hatások egyszerű halmazaként mutassam be, hanem mint az emlékezés teremtményét is. Megpróbáltam minden egyes részlet esetében a lehetséges mértékig elemezni egyrészt azt a valamit, amit önmagában megtestesít, másrészt azt, hogyan kapta meg a neki tulajdonított tulajdonságokat vagy jelentőséget. A történelmet olyan valamiként láttam magam előtt, amely az eseményekből és az azokat összetartó kötőanyagból áll egybe. Ez a kötőanyag az eseményekre rakódott magyarázatoknak felel meg. Az értelmiségiek – a történészek is – döntő szerepet játszottak abban, hogy az emberek képessé váljanak a múlt értelmezésére, és hogy tényleg meghatározhassák, amit a jelenből s a múltból észlelnek. A kötőanyag és az események kettéválasztásával válik szabadá az út azon szabályszerűségek újbóli elgondolása előtt, melyekbe az események beilleszthetők. A történészek egyik fő problémája ti. az, hogy miként szabadíthatnák föl magukat az elődeiktől örökölt gondolkodási sémák alól.

Egy másik zsarnokság, amit a társadalmi osztály képvisel. Az emberiség – ahogy a kutatás mindinkább bebizonyítja – számos más csoportra is felosztható, pl. érzelmi, morális, fizikai alapokon. Most, hogy a tör-

ténetírás túllép végre a politika és a gazdaság világán, e csoportok megérdemlik, hogy egymástól függetlenül tanulmányozzák őket, kivált, mert előzetes feltevésként már nem tartható, hogy a társadalmi osztály határozza meg mindannyiukat. A vizsgált emberek és események csoportokba sorolásának módjáról rendelkezésre álló előzetes elképzeléseket elkerülendő, anyagomat a lehető legkisebb elemeire igyekeztem lebontani. Az összetett jelenségeket a legelemibb összetevőire redukálva egyfajta *pointillista* technikával vágtam a munkába. Az osztályokat csoportokra, azokat még kisebb csoportokra bontva mutattam be azt a sokféleséget, mellyel még a legaprányibb csoportok is rendelkeznek. Midőn elérünk az egyes emberhez, rájövünk, hogy még ő is milyen bonyolult, aki minden kényszer hatására más arcot ölt, környezetétől függve változatosan, gyakran látszólag ellentmondásosan, teljes bizonyossággal előre megjósolhatatlanul, kiszámíthatatlanul viselkedik. Ezért nem is törekedtem, hogy eljussak értelmezésének a kizárólagos kulcsához. Helyette, a pointillizmustól elindulva, a továbbiakban az egyedit különböző oldalakról egyidejűleg vizsgálva haladtam előre, mintha nemcsak az arcot, hanem a tarkót is meg kívánnám festeni, a vonásokat pedig úgy rendezném újra, hogy mind egyszerre legyenek láthatók. Az élet megidézésében igyekeztem megőrizni gazdagságát és ellentmondásosságát.

Haboztam tehát, hogy oksági összefüggések felismerésére tartsak igényt, melyekkel a történészek képelete egyébként is túl szabadon él. Az okokról beszélni annyi, mint bizonyítékokról szólni, a motívumokról, a jellemről és a magyarázatokról viszont nehéz bizonyosságot szerezni. Előnyben részesítem tehát az egymás mellé helyezés módszerét, az olvasóra bízva, hogy a leginkább ínyére lévő kapcsolatok megteremtését maga végezze el. Ennek az eljárásnak az az előnye, hogy így minden egyes tényezőt teljes bonyolultságában mutathatok be, nem rekesztvén ki azon vonásait sem, amelyek nem illeszkednek az oksági modellbe. A kauzalitás legalább olyan könyörtelen zsarnoka volt a történésznek, mint a kronológia.

Az a törekvés, hogy az élet egészét belefoglaljuk a történetírásba, a lehetetlen megkísértése, bár olyan eszmény is egyúttal, amelyet a társadalomtörténészek ismételtelen célul tűznek maguk elé. Ezt az eszményt magam is osztom. A probléma viszont az, hogy minél több vonatkozást vesz az ember a vizsgálatban figyelembe, annál jobban specializálódik, és az élet extenzitása „tényezők” és „hatások” masszájává változik, amelyből hiányzik az egységesítő szempont. Én úgy oldottam föl ezt, hogy az

egyént tettem meg könyvem központi karakterének. Az ő szemével pillantottam szét a világon és nem a fordított úton haladtam, hogy ti. az egymással kapcsolatban nem álló erők tömegét tanulmányozzam. Igyekeztem a történészek által eddig hasznosítottnál jobban kiaknázni a pszichológiát, melyre nem magyarázó elvként, hanem mint olyanra támaszkodtam, amely az emberi személyiség mélyebb oldalaira nyithat ablakot. A pszichológia és a szociológia kettéválasztása megérthető, a történésznek azonban mindegyikőjükkel jó viszonyt lehet ápolnia. Az a fajta történetírás, melyet én művelek, bizonyos nézőpontból az ember érzelmi története. Könyvem ezért is oszlik hat részre – ambíció, szerelem, politika, értelem, ízlés és szorongás –, melyek a társadalmi, gazdasági és fizikai kényszereknek kiszolgáltatott összetett emberi természet szemléletének hat módozata is egyszermind. Minél éteribb formákat ölt a társadalomtörténetírás, az absztrakt erők és átlagok leple alatt mindjobban elveszti kapcsolatát az egyedivel. Számomra a társadalomtörténetnek a totális történetben kell tetőznie, melynek egyszerre kell átfognia az individualitást, a mentalitást és a társadalmat.

A végeredmény nem lehet a tények egyetlen szimpla formulára redukálása, sem az emberi jelenségek néhány főbb kategóriába osztása. Úgy találtam, hogy az emberek, ha viselkedésüket és attitűdjeiket vallásuk, játékaik, politikájuk, családjaik, szorongásaik mentén vizsgáljuk, nem alkotnak azonos csoportokat. A történelmet számomra egyetlen erő sem határozza meg egyes egyedül, ellenben a permutációk (variációk) nagy számából látom összeállni, ahol az emberek közötti különbségek keresztül-kasul metszik egymást. A dolgokat ez persze kissé bonyolítja. Tényleg azt hiszem, hogy a történész szerepe megmutatni: minél többet lát meg az ember a múltból, annál bonyolultabbnak találja; bármely aspektusának minden előforduló értelmezése is szinte mindig további problémákat szül, újabb bizonytalanságokhoz vezet. Ilyen értelemben a történész végeredményben a filozófus rokona, aki megmutatja, hogy a dolgok leegyszerűsíthető szemlélete ritkán állja meg a helyét.

A történelemről szóló és a történészek munkáját érintő értelmezéseim egybeesnek. Meggyőződésem, hogy kevés a teljesen pontos címkék száma. A társadalomtörténész identitását keresve sohasem érkezhetsz meg a végső elégedettség állapotához. Az az óhaja, hogy elkülönüljön más történelemszektóktól, egyúttal kapcsolódjon is hozzájuk, egyként természetes, szükségtelen viszont sokat tépelődnie rajta, hogy mit jelent ez. Tartásának erősítéséhez szüksége lehet annak bizonygatására, hogy az ő csoportja a leg-

jobb, vagy a legelőrehaladottabb, történészként azonban mindezt nem hiheti el. Alig hiszem, hogy meg lehetne válaszolni a kérdést, milyen jellegű is legyen a társadalomtörténet. Végül is olyan lesz, amilyenek a jelen és a következő generáció korunk kényszereire válaszolva és jellemük sajátosságainak engedve megalkotja. Nem gondolom, hogy idős emberek feladata megszabni a fiataloknak, hogy mit tegyenek; ha az öregek tudják, ám végezzék el ők maguk; a fiatalok azonban semmi szín alatt nem fogják meghallgatni őket. E folyóirat szerepe az kell legyen, hogy mindannyiuknak lehetővé tegye a közlés, a megnyilatkozás és a kísérletezés jogát és hogy értse, amit mások mondani akarnak.

Minél komolyabban veszi az ember a történetírás helyes irányával kapcsolatos elgondolásait, minél jobban hisz specializálódásában, profeszszionalizálódásában, annál inkább arra a következtetésre fog jutni, hogy a történetírás öncélú foglalatosság, amelynek a szigorúan behatárolt célok elérésével kell megelégednie. Ami a történetírást a társadalomtudományokhoz képest hátrányos helyzetbe hozza. Ami engem illet, úgy vélem, hogy a történelem egyidejűleg gyakorlati és szórakoztató tárgy. Nem nyújt a világról kész elméletet, de tanulmányozóit ellátja anyaggal, melyből a maguk számára az felépíthető. Senkit sem képesít a jövő megjóslására, de megajándékoz azzal az előérzettel, hogy minek a megtörténtét tételezzük valószínűtlennek; fenntartja a tudás helyett talán inkább a józan észbe vetett reményt. A történészek sohasem léphetnek a közgazdászok helyébe, akiket szüntelenül afféle jövendőmondóként értékelnek. A közgazdászok a szabályszerűségekkel foglalkoznak, a jövőre vonatkozó politikáikat pedig az „egyéb dolgok egyenlők lévén” elve alapján formulázzák. A történészek látják, hogy az egyéb dolgok sohasem egyenlők; tudják, hogy a törvények milyen ritkán vezetnek a kívánt következményekhez. Ilyen okoknál fogva ellenlábasaik a társadalomtudósoknak. Arról beszélnek, amit nem lehet megtenni, és nem arról, amit meg kell tenni. Szerepük kevésbé mágikus, mint a jósoké. Valójában udvari bolondok ők, akik a tárgyilagosságot és a nevettetést kultiválják. Amik azonban semmiképp sem haszontalan tulajdonságok, alkalmasak lévén elejét venni, hogy az illető túl komolyan vegye magát.

Nem látom tehát veszélytelennek a társadalomtörténészek ama próbálkozásait, hogy túl hevesen bizonygassák a többi történésztől vagy a többi tudóstól való elkülönülésüket.

Jegyzetek

1. *Theodore Zeldin: France 1848–1945. Vol. 1. Ambition, Love and Politics* (Oxford, 1973), Vol. 2. *Intellect, Taste and Anxiety* (megjelenés előtt, 1976-os adat szerint.).